

J.F.Vogelaar. *Striptease van een ui. De Bezige Bij*

Lezen leidt vaak tot schrijven. Boeken die indruk maken vragen om een reactie, en waar is die beter te geven dan op papier? Door over een boek te schrijven blijf je nog even in de ban ervan en tegelijkertijd lijf je het in: zichtbaar dringt het binnen in het eigen voelen en denken. 'Terugschrijven', noemt J.F. Vogelaar dat. 'Ik lees zoals ik schrijf, met de pen in de aanslag', staat in zijn essaybundel *Terugschrijven* uit 1987. Voor Vogelaar is het lezen onderdeel van zijn eigen schrijfarbeid; de noodzaak die iedere lezer van tijd tot tijd voelt, is bij hem een professioneel procedé geworden.

Dat heeft inmiddels een tweede essaybundel opgeleverd ('Terugschrijven 2') met de intrigerende titel *Striptease van een ui*.

Over deze essays valt veel goeds te zeggen. Vogelaar is een aandachtig, betrokken lezer, die zich in een oeuvre ingraaft om vanuit zijn zelfgekozen positie verkenningstochten te ondernemen, waarbij veel onvermoede zaken aan het licht komen. Voorwaarde is alleen wel dat hij affiniteit voelt met het betreffende werk. Is dat niet het geval, dan krijgt de verkenningstocht meer het karakter van een strafexpeditie, zoals hier in de naar mijn idee nogal eenzijdige essays over Gombrowicz en - vooral - Kundera.

In beide gevallen komt de kritiek erop neer, dat zij door respectievelijk hun egotisme (Gombrowicz) en hun explicatiedrift (Kundera) de lezer geen speelruimte gunnen om ook nog zelf wat te ontdekken. Wat ontbreekt, schrijft Vogelaar naar aanleiding van Kundera's succesroman *De ondraaglijke lichtheid van het bestaan*, is 'het dubbelzinnige, het ongrijpbare méér aan betekenis'.

Bij de meeste andere schrijvers in wie Vogelaar zich heeft verdiept, blijkt dat wèl te vinden te zijn. Met als resultaat mooie en niet door ergernis belemmerde essays over onder anderen Musil, Faulkner en Beckett. Vooral in Beckett weet hij diep door te dringen; het is goed te merken dat hij deze auteur (over wie ook in *Terugschrijven* een essay staat) langdurig en intensief moet hebben gelezen. Zijn essay behoort zonder twijfel tot het allerbeste dat in Nederland over Beckett is geschreven.

Toch hebben enkele andere essays mij het meest geïntrigeerd, en wel die waarin Vogelaar zich bezighoudt met de zogenaamde kampliteratuur. Intrigerend zijn deze essays met name omdat de kampliteratuur op het eerste gezicht niet goed te rijmen is met Vogelaars literatuuroppvatting. De benaming geeft dat al aan: deze slaat op de inhoud en niet op de vorm, die in Vogelaars essays doorgaans de meeste aandacht krijgt.

Als verklaard antirealist stelt Vogelaar steeds het literaire karakter van een tekst voorop. Met de verteller van Becketts roman *Naamloos* zegt hij: 'Het is namelijk een kwestie van woorden, dat moet men niet vergeten'. De taal vertegenwoordigt als het ware een eigen werkelijkheid, en daaraan ontleent de literatuur haar mogelijkheden. Daar ligt ook een kans voor het 'Andere', dat volgens Vogelaar als een 'gemis' wordt ervaren en dat in 'het dubbelzinnige, het ongrijpbare méér aan betekenis' onderdak kan vinden.

Als we de literaire tekst met een ui vergelijken en deze in een striptease van zijn rokken ontdoen, blijft dat ongrijpbare gemis over, en kunnen we weer opnieuw

beginnen. Want gemis leidt bij Vogelaar niet tot treurnis of melancholie, het is eerder de motor die het schrijven gaande houdt. 'Niet weten wat je wilt, niet willen wat je weet, en willen wat je niet weet', schrijft hij in het programmatische titelessay. Literatuur heeft daarom behoefte aan 'duisternis' - het komt erop aan 'geheimen weten te bewaren, in de vouw van de dubbelzinnigheid'.

Hoe past nu de kampliteratuur in deze visie? Moeilijk, zou ik zeggen. Wie over zijn kampervaringen schrijft, heeft geen behoefte aan geheimen, maar wil duidelijkheid omtrent iets dat zich nauwelijks verduidelijken laat. In een schitterend essay over Primo Levi en Kafka gaat Vogelaar op deze kwestie in. Levi eist van literatuur dat zij vóór alles 'communiceert'; vandaar zijn problemen met Kafka (van wie hij *Der Prozess* heeft vertaald). Vogelaar probeert dit te verklaren (Levi is 'bezet' door het kamp en ziet daarom niet waar het Kafka om te doen is) en relativeert zo de tegenstelling, die volgens hem niet onontkoombaar is.

Vogelaar houdt een pleidooi om ook bij zulke gevoelige onderwerpen als de vernietigingskampen het literaire aspect niet uit het oog te verliezen. Ook dit herinneringswerk kan het niet zonder de verbeelding en het 'bewaren en ophalen van herinneringen' rekent Vogelaar (naast het 'bewaren van geheimen') tot dé taken van de literatuur. Uit literair oogpunt is er dus geen wezenlijk verschil tussen de kampliteratuur en de overige literatuur. Maar dat verklaart nog niet Vogelaars bijzondere fascinatie. Welke motieven geeft hij er zelf voor aan?

Ergens in *Striptease van een ui* noemt hij die motieven 'behoorlijk gecompliceerd', helaas zonder er erg diep op in te gaan. Wel vermeldt hij 'de behoefte aan een soort literair eau de vie in contrast met de gratuite literatuur van de lopende band'. Zijn opmerking over de 'maximale inzet', die blijkt uit de 'intensiteit' van deze teksten, sluit hierbij aan. Als Vogelaar niet zo'n hekel had aan Kundera, zou ik zeggen dat het gaat om een behoefte aan 'zwaarte', als tegenwicht voor de 'lichtheid' van het naoorlogse bestaan.

Dezelfde behoefte valt bij meer schrijvers van nu te bespeuren. In de recente Nederlandse literatuur zijn oorlog en Jodenvervolging alom tegenwoordig, al heeft voor zover ik weet nog niemand (die niet tot de overlevenden behoort) zich aan de kampen gewaagd. Misschien is dat ook wel zo verstandig. Niet alleen omdat sommige overlevenden er zelf zo indrukwekkend over hebben geschreven, maar ook omdat het iets gemakkelijks heeft. Men eigent zich andermans lijden toe, zonder het te hebben gedeeld, en profiteert van het maatschappelijk taboe dat de Jodenvervolging omringt, zonder er de kosten van te hoeven dragen.

Heel wat moeilijker en pijnlijker is iets anders wat Vogelaar ter sprake brengt: een literatuur over de daders. Terecht schrijft hij dat de literatuur 'waardeloos' zou zijn als ze dit onderwerp (dat inderdaad de verbeelding tart) niet aan zou kunnen. Of durven. Want wie zonder zich te verschuilen achter voorgekookt moralisme over de daders schrijft, ontkomt er niet aan zichzelf op een zeer ongemakkelijke manier op het spel te zetten. Dat levert risico op, zoals alleen al mag blijken uit Vogelaars kritische opmerkingen over Armando en Martin Amis, die zich met hun werk in dit hachelijke gebied hebben gewaagd.

Bij de daders ligt misschien wel de grootste uitdaging die de Tweede Wereldoorlog de literatuur heeft nagelaten. Een uitdaging die ongetwijfeld veel 'duisternis' met zich meebrengt en het uiterste vergt van de 'herinnering'. Ik ben benieuwd wat Vogelaar er zelf van zou weten te maken, niet als essayist maar als romanschrijver.

(de Volkskrant, 11-2-1994)